

Abdalà és un nom català?

La presència sarraïna a Catalunya a l'Edat Mitjana

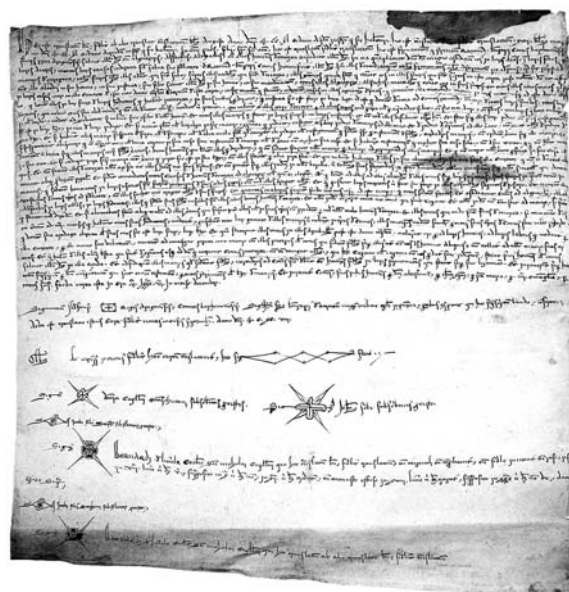
Carles Vela

Una nova realitat: musulmans en terres cristianes

Quan a finals de l'any 1148 Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona i príncep d'Aragó, va conquerir la ciutat de Tortosa, possiblement ni ell mateix era conscient de les conseqüències que aquesta conquesta tindria en molts aspectes de la història de Catalunya. La presa de Tortosa, seguida, l'any següent, per les de Lleida i Fraga, va comportar realment molts canvis. Per una banda, la incorporació de la part baixa de les valls de l'Ebre i del Segre va implicar la concreció territorial definitiva de Catalunya. Els antics comtats catalans, juntament amb les noves conquestes, formaren una nova entitat, que aleshores ja començava a ser anomenada Catalunya. Més enllà del nom, però, Catalunya ja existia com a país, tot i que encara no tenia un espai geogràfic clar que la delimités. El paper que el comte de Barcelona va tenir en la conquesta el va consolidar com a principal poder del país, cohesiu de la seva unitat. Però la conquesta d'aquest fragment de l'Àndalus va tenir una altra conseqüència innovadora: les noves fronteres van deixar dins del país bosses de població musulmana. A diferència de les conquestes anteriors, en què la població local era expulsada o massacrada, amb Tortosa i Lleida es va encetar una nova via: la població va poder romandre a les terres on vivia, tot conservant la seva religió i els seus costums i gaudint d'un règim jurídic propi. Aquesta nova tàctica va accelerar la conquesta, ja que molts llocs van preferir capitular abans que oferir una resistència numantina que solament podia acabar o bé amb un bany de sang o bé amb l'expulsió.

Els acords amb la població autòctona també eren favorables als conqueridors. La nova tàctica facilitava la rendició i, per tant, s'estalviaven esforços bèl·lics;

a més, com que les terres conquerides no quedaven despoblades, l'esforç repoblador posterior era menor. La permanència de la població, per altra banda, assegurava la continuïtat dels conreus i de l'activitat econòmica. Si la vall de l'Ebre hagués quedat deserta, molt probablement no s'haurien trobat prou homes a la Catalunya Vella i a Aragó per repoblar-la i s'hauria trigat molt a posar-la de nou en cultiu.

Traslat de la capitulació de Tortosa, signada entre Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona i príncep d'Aragó, i les autoritats tortosines (1148, desembre 30; ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, carp. 38, perg. núm. 209, 1248, agost 1).

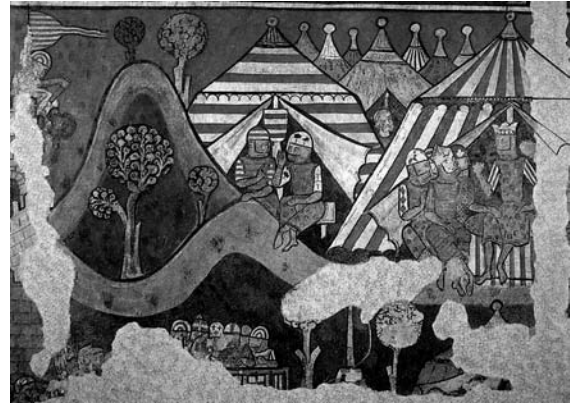
Els pactes de capitulació també eren molt atractius per a una població autòctona incapaç de fer front a l'empenta militar dels cristians catalans, esperonats per l'esperit de croada. Cal tenir present que la resistència a la conquesta, si finalment s'era derrotat, tenia un

elevat preu, ja que la població sencera era sotmesa a esclavitud. Per contra, la capitulació oferia la possibilitat de conservar la llibertat i aconseguir un estatut propi pel qual eren respectats molts drets i privilegis, d'alguns dels quals no en fruien ni els súbdits cristians.

Marçal de Sax, la batalla del Puig a la taula central del retaule de sant Jordi (s. XIV-XV, Londres, Victoria and Albert Museum).

De les dues opcions –foragitar la població autòctona o permetre-li romandre a casa seva–, la centúria següent, el segle XIII, ens n'ofereix dos casos paradigmàtics, arran de la darrera gran expansió territorial de Catalunya i Aragó per territori peninsular: La conquesta dels regnes de València i de Mallorca per Jaume el Conqueridor exemplifiquen les dues opcions existents. El País Valencià es va retre, majoritàriament, al rei. Això va implicar que en la nova entitat política que naixia, el regne cristià de València, la presència musulmana no solament fos viva, sinó majoritària durant un llarg període de temps i molt ben estructurada, fins al punt que a Crevillent, per exemple, va existir fins a les primeres dècades del segle XIV una senyoria sota el control d'una família noble musulmana, els Banu Hudayr (Guichard 1976 i Ferrer i Mallol 1988: 16-22).

Campament de Jaume I a Mallorca (Pintures murals del palau Aguilar (1285-1291), Barcelona, MNAC).

En canvi, a Mallorca, les peculiaritats de la conquesta i la insularitat del territori varen dur al fet que la població fos majoritàriament reduïda a esclavatge o «convidada» a emigrar, de forma que aquells que van romandre lliures a l'illa foren una minoria tan desorganitzada i desestructurada que no van ser reconeguts com a comunitat i no se'ls va atorgar un estatut propi. D'aquesta manera, al cap de ben poc temps, la presència islàmica a l'illa de Mallorca s'havia reduït pràcticament als esclaus.

Còdex bilingüe llatinoàrab on es recull el repartiment de l'illa entre el rei Jaume I i els magnats que participaren a la conquesta (*Liber regis qui dicitur capudbreuium de divisionibus civitatis et insulae Maioricarum* (1230), f. 16v-17r, ARM (Ciutat de Mallorca), privilegis núm. 31).

Les bosses de població musulmana que romangueren dins de Catalunya, Aragó i València són l'objecte principal d'aquest article i sobre elles i la seva organització m'estendré seguidament. En principi l'article se centrarà en les comunitats catalanes, però com que presenten moltes similituds amb les altres comunitats islàmiques aragoneses i valencianes, a voltes citaré exemples d'aquestes zones.

D'aljames, moreries, sarraïns i moros... qüestió de noms

Aquestes comunitats van rebre el nom d'aljames, exactament el mateix nom que ja rebien les comunitats de jueus. Potser al lector li sonarà més el nom de moreries per a les comunitats musulmanes i de call o jueria per a les jueves, però moreries i calls són l'espai en què residien, respectivament, musulmans i jueus; solament el mot aljama indicava amb propietat l'existència d'una comunitat. En aquest sentit, sobretot entre els musulmans, podia existir una aljama de sarraïns que no fos moreria, si els seus membres no vivien reclosos en un espai determinat. Aquesta circumstància es va donar principalment en aquells llocs, petits, en què els musulmans eren no tan sols el grup majoritari, sinó, a voltes, l'únic. Llocs com Tivissa o Benissanet, poblats exclusivament per musulmans, foren importants aljames, tot i no tenir moreria.

El problema de la terminologia se'ns planteja també a l'hora d'anomenar els membres de les aljames. Des del punt de vista religiós eren musulmans; culturalment eren andalusins, és a dir compartien la cultura de la civilització araboislàmica que havia florit a la península Ibèrica arran de la seva incorporació a l'islam; de llengua eren àrabs. Tanmateix, en l'època en què van néixer les aljames cap d'aquests noms era emprat pels catalans coetanis. Aquests els anomenaven sarraïns o moros i ells mateixos es descriuen així quan escriuen en català, aragonès o llatí.¹ En aquell temps cap dels dos mots tenia un sentit pejoratiu implícit, ans al contrari, descriuen un fet religiós i cultural. Així, a la documentació trobem esmentats, per exemple, n'Asmet, moro de Tivenys; n'Alí, sarraí de Lleida; l'aljama dels sarraïns de Tortosa o els moros de Benissanet. També és veritat que, com que els cristians donaven per sobreentesa la seva superioritat, les dues paraules podien usar-se com a insults, pejorativament, però gairebé sempre sembla que prevalia el sentit descriptiu.²

1. També se'ls anomenava, menys freqüentment, agarens, del nom d'Agar, concubina d'Abraham i mare d'Ismael, de la qual descendirien els àrabs segons la mitologia bíblica.

2. Quan el comerç mediterrani va dur a les llars catalanes esclaus del nord d'Àfrica i de l'Orient Mitjà, aquests esclaus van ser anomenats també sarraïns i, menys freqüentment, moros, ja que aquests termes descriuen, en català medieval, el fet religiós i cultural de ser musulmà i àrab.

Les connotacions perverses que les paraules sarraí i moro han pres amb els anys han fet que els historiadors hagin buscat un terme més neutre: mudèjars. Aquest mot prové del castellà *mudéjar*, el qual és, al seu torn, adaptació medieval de l'àrab *mudājjan*, mot amb el qual les fonts àrabs occidentals dels segles XIII, XIV i XV es referien a l'andalusí que va restar a casa seva després de la conquesta cristiana. En àrab literalment significa 'aquell a qui han permès de quedar-se', en al·lusió al fet que és el musulmà que no va emigrar. La neutralitat del mot prové del fet que la forma catalana és un neologisme i fins i tot la castellana, tot i que d'origen medieval, no fou emprada amb una certa regularitat fins a finals del segle XV. Ara bé, també és una forma menys nostrada, en el sentit que no és emprada per la documentació de l'època (Maíllo Salgado 1988: 103-107).³

Així, doncs, es pot parlar de la mateixa gent dient-ne musulmans, moros, sarraïns o mudèjars. En aquest article, tendiré a parlar de sarraïns, ja que aquesta és la forma més freqüent d'anomenar els musulmans a la documentació catalana medieval, sempre sense cap mena de sentit pejoratiu.

Les aljames: organització i vida quotidiana

Tornant als pactes establerts entre la Corona i les comunitats de sarraïns que van capitular, per mitjà de les capitulacions es va establir un marc de relacions entre conquerits i conqueridors que, en principi, havia de ser perenne. Si hom pren com a referència la capitulació de Tortosa, l'única que s'ha conservat d'una gran ciutat catalana, els pactes establien que la població que decidís quedar-se s'havia de concentrar en un barri perifèric de la ciutat –la moreria– però, a canvi, gaudia de llibertat jurídica sota el vassallatge al senyor de la ciutat, en aquest cas el rei (Serrano Daura 2000; Virgili 2001). En aquest sentit, si la ciutat, vila o lloc era lliurat a un noble, els sarraïns passaven a ser vassalls d'aquest senyor; el qual, al seu torn, els havia de garantir la llibertat i els drets establerts a la capitulació.

3. Encara que de forma puntual i anecdòtica, Roser Salicrú i Lluch ha documentat una primeríssima adaptació catalana directa de l'àrab *mudājjan*, en la forma *modègels*, en un document sense data, però que devia redactar-se a Berberia entre finals del segle XIV i inicis del segle XV; el mot, però, no va calar en la llengua parlada i es va perdre (Salicrú i Lluch 2002: 297-298).

Internament, a la comunitat islàmica se li garantia una organització pròpia i autònoma, l'aljama. A més, als sarraïns se'ls reconeixien diversos drets col·lectius i individuals, dels quals cal destacar la llibertat de practicar la religió i de tenir mesquita, el dret a regir-se per les lleis i costums propis, el reconeixement de la propietat i la tinença de béns a canvi d'un cens, la lliure disposició d'aquests béns i la llibertat de moviments, incloent-hi tant el dret a romandre al país com a emigrar-ne en qualsevol moment.

Deponent de les negociacions per a la capitulació, els drets i llibertats, així com les obligacions, podien variar en el detall però en general totes les aljames de sarraïns varen compartir un marc similar de relacions amb el nou poder. El marc es basava, per part musulmana, en el reconeixement del vassallatge i, per part cristiana, en el reconeixement de la llibertat de religió, la llibertat de regir-se pel règim jurídic propi i la llibertat de moviments. De la mateixa manera, tot i diferències locals, l'organització interna de totes les aljames fou similar.

Les aljames, de fet, no es diferenciaven gaire en la seva organització dels municipis cristians que gaudien d'una certa autonomia, com és el cas de Castelló d'Empúries i el seu consolat, per posar un exemple ben proper. Quan les comunitats eren prou nombroses, es documenten consells de vells o jurats que regien l'aljama, els quals estaven dirigits per un alamí, designat pel senyor del lloc. *Grosso modo*, es pot dir que en el consell residia el poder legislatiu o normatiu, mentre que l'alamí detenia l'executiu, per bé que tot plegat mediatitzat per la figura del senyor. Si l'aljama era petita, com per exemple era el cas de la de Lleida, no s'hi documenten consells de vells, però en canvi existeixen dos adelantats que actuen d'intermediaris entre la Corona i l'aljama i gaudeixen de certa capacitat normativa. La justícia l'administra el cadí o jutge, assistit pel salmedina, que actua en les causes menors. Tornant al cas de Lleida, sembla que normalment una sola persona reunia les funcions d'alamí, cadí i salmedina –acumulava el poder executiu i judicial–, fenomen documentat en altres aljames de poca importància demogràfica. Deponent del volum de població de l'aljama, aquesta podia comptar amb altres oficials menors, com un saig o algutzir, un escrivà, o un clavari o comptable. Dins les aljames hi tenia un paper també important, tot i que no participava en la seva administració, la persona encarregada del culte: l'imam de la mesquita, anomenat alfaqú o sabasala, segons les zones.

Les aljames, constituïssin o no una moreria (és a dir un espai limitat o controlat de residència), implicaven l'existència d'alguns edificis comunitaris singulars. Els més evidents i visibles són la mesquita i els cementiris, però n'existien d'altres com la carnisseria, el forn, els banyos, o el mercat –o soc– propi. Molts d'aquests serveis eren monopolis del senyor del lloc que els aprofitava per cobrar-hi impostos especials. Així, per exemple, a Lleida, la carnisseria dels musulmans era un monopoli reial, de manera que era la Corona qui fixava els preus i qui en designava el carnisser, que sempre era un cristià. Aquests tipus de monopolis, tanmateix, també eren habituals a les zones cristianes.

Reixa i aixarada d'un aixovar domèstic trobat a la Cova dels Amagatalls (s. XII-XIII, Museu de Mallorca).

La majoria dels sarraïns de les aljames es dedicaven a l'agricultura, però també destacaren com a hàbils artesans, àmbits en els quals introduïren noves tècniques que posteriorment aprofitarien els seus veïns cristians. Aquest és el cas, per exemple, de la terrisseria, en què destaquen especialment. La terrissa lleidatana, i sobretot la valenciana, que tanta importància tindria en els segles posteriors i que encara conserva, tenen les seves arrels en l'art dels terrissaires sarraïns. De fet, tots els oficis relacionats amb la construcció, des de l'elaboració dels materials de construcció fins al mateix art de la construcció, foren dominats pels mudèjars. La millor mostra d'aquesta afirmació és l'art mudèjar que encara ara embelleix moltes viles i pobles, d'Aragó principalment.

Gerra d'un aixovar femení de la Cova del Tresor (s. XII-XIII, Museu de Mallorca).

La ferreria i, dins d'aquest camp, la construcció d'armes i enginys militars fou un altre camp que van conèixer a bastament. En aquest sentit, podem esmentar el cas d'un pobre ferrer lleidatà, Alí de Pastanyes, també dit Alí Abinaraps o Abinarab, a qui el rei Jaume II va prohibir emigrar a Tunís amb la seva esposa Mariam i la seva neboda Amarona, quan ja s'havia venut la casa i els béns. La prohibició, que anul·lava un permís anterior concedit pel mateix rei, es justificava en el domini que tenia Alí en la fabricació de coltells, espases i altres armes (Ferrer i Mallol 1987: 155 i 230, doc. 20). El rei devia témer que ensenyés el seu art als tunisencs, amb els quals les relacions no sempre eren amistoses.

Morter de Vilanova (s. XII-XIII), procedent de Monzón de Campos: els primers morters metàl·lics europeus foren els andalusins, que serviren de model per als morters gòtics (Vilanova i la Geltrú, Biblioteca-Museu Víctor Balaguer).

Els sarraïns també van destacar com a grans coneixedors dels animals –especialment del bestiar equí– i bé com a traginers, especialitzats en el transport amb mules, bé com a manescals, van gaudir d'una fama ben merescuda. De fet, durant molt de temps, els manescals del rei, és a dir els seus veterinaris –i també els de molts nobles–, van ser sovint sarraïns, destacant nissagues com els Bellvís i els Abenxoha. Els Bellvís, família sarraïna aragonesa d'origen castellà que, des de mitjan segle XIV fins a la conversió forçosa, van rebre destacats privilegis econòmics i van acumular les principals magistratures sarraïnes –van monopolitzar el càrrec de cadí general de la Corona d'Aragó–, devien la seva fortuna a Faraig de Bellvís i a la seva proximitat a Pere el Cerimoniós com a manescal reial (Cifuentes 1999: 85-87; Febrer Romaguera 1986).

Faraig de Bellvís va acumular els càrrecs d'alalmí, escrivà i sabalaquèn de l'aljama d'Osca, alfaquí, escrivà i sabasala de Borja, alfaquí de Tarassona, cadí de Xàtiva, cadí de tots els sarraïns del regne d'Aragó i cadí de la ciutat de València i de tots els sarraïns del regne homònim, càrrecs que en gran part heretà el seu fill Ovècar (o Ubàquer) de Bellvís, el qual, a més, es va casar amb Fàtima Fuster, membre d'una dels famílies més riques de mercaders sarraïns de València. L'últim Bellvís musulmà, Saat de Bellvís, encara conservava el càrrec de cadí general l'any 1526, quan es va convertir amb el nom de Geroni de Bellvís.

El comerç tampoc no els fou estrany, tant en l'àmbit intern com fora dels regnes de la Corona d'Aragó, on la llibertat de moviments que el rei els havia concedit els permetia accedir sense excessius entrebancs. A València algunes famílies sarraïnes com els Xupió (o Xipió), els Ripoll o els Fuster, van acumular autèntiques fortunes a partir de la seva dedicació al comerç. D'entre tots potser destaca la figura d'Alí Xupió. Aquest valencià, que gaudí de l'amistat d'Alfons el Magnànim, va diversificar la dedicació original de la seva família –l'alliberament d'esclaus musulmans i el rescat de captius cristians– amb nous productes, noves rutes, nous clients i nous socis –molts d'ells cristians– i fins i tot va anar més enllà dedicant-se a la gestió administrativa de rendes i senyories (Ruzafa García 1995).

Sarraïns lliures fora de les aljames

També està documentada la presència i residència de musulmans en ciutats on no hi havia aljama. A Barcelona, els musulmans que a mitjan segle XIV hi vivien lliurement eren uns onze (Romano 1976). Eren persones lliures, però la seva religió els impedia ser ciutadans de ple dret. Per aquesta raó havien de pagar un dret especial: un impost anual anomenat mostalafia. Ara bé, un cop satisfeta aquesta taxa, tenien drets similars als dels altres ciutadans. De fet, com que no existia aljama ni moreria, no estaven obligats a residir en cap barri concret ni es veien contrets per moltes de les normes segregacionistes que, per exemple, sí que existien a Lleida. Per citar un cas concret, sabem que el 1358 una sarraïna lliure, de nom Fàtima, residia a Barcelona i que va pagar el dret de port, dret que li permetia emigrar al país que volgués.

La majoria d'aquests musulmans lliures que trobem fora de la Catalunya Nova eren exesclaus, lliberts que decidien romandre al país on els havien venut. Molts acabaven emigrant al país d'origen o en altres terres islàmiques –quan es podien pagar el passatge en un vaixell–, però altres feien arrels a Catalunya, com devia ser el cas del sarraí gironí de nom Abdolmelic Morigelli, escultor, del qual es tornarà a parlar més endavant i que va decidir tornar a Girona després de provar sort en terres de l'islam.

I és que d'esclaus musulmans, se'n documenten a centenars durant tota l'Edat Mitjana i fins després. Moltes eren les llars catalanes que tenien un esclau o més d'un, a vegades famílies senceres. En molts casos la pressió de l'entorn duia aquests esclaus a la conversió, ja que aquesta sovint els facilitava l'alliberament. Un cop manumesos, molts acabaven barrejats entre els catalans «d'antic», per dir-ho d'alguna manera. Altres, però, romaniens fidels a la seva fe i aconseguïen alliberar-se, sovint comprant-se a si mateixos, tasca en la qual de vegades eren ajudats per altres coreligionaris. Per citar un exemple, es pot esmentar el cas d'un alfaquí de Fes que va acabar exercint a Ateca, una vila d'Aragó. Aquest anònim alfaquí va sortir a principis del segle XV de la seva ciutat natal amb la intenció de peregrinar a la Meca. Arribat a Tunís, va embarcar en una nau cristiana que va ser assaltada per pirates. Aquests el van capturar i el van dur

a l'illa grega de Mitilene, aleshores sota la senyoria del genovès Francesco Galetuzzio, on uns mercaders mallorquins el van comprar i el van menar a Mallorca. Allà, l'aljama sarraïna d'Ateca, assabentada dels seus coneixements teològics, el va rescatar –pagant un rescat de 250 florins– i el va fer conduir a la seva vila, on el de Fes es va comprometre a exercir d'imam fins a la fi dels seus dies.⁴

Els casos de dos musulmans que van viure a l'Empordà il·lustraran la diversitat de situacions de la presència musulmana fins i tot en aquesta comarca de la Catalunya Vella. El primer exemple ens situa al massís del Montgrí. Al segle XIV, la muntanya era propietat del rei, el qual n'adjudicava parcel·les a aquells pagesos agosarats que s'atrevien a conrear les terres acabades de prendre al bosc. Entre aquests pagesos hi trobem l'any 1313 un sarraí, Saÿt, que va rebre en establiment del procurador del rei, Pere de Llivà, dues quarterades de terra a la muntanya de Torroella, al lloc anomenat *Albi*. El document ens descriu Saÿt com a «sarraí de Joan Callós» –el qual, curiosament, posseïa les terres que limitaven pel sud amb la parcel·la de Saÿt, mentre pels altres costats aquesta limitava amb el bosc–, la qual cosa sembla indicar que Saÿt en seria esclau, però el mateix fet que el rei –o el seu representant– li estableixi una terra duu a suposar que possiblement Saÿt estava comprant la seva llibertat, de manera que entre els conreadors del Montgrí de la segona dècada de la catorzena centúria hi va haver un musulmà lliure.⁵

La segona història ens duu més al sud, a Palau-sator, i mig segle més endavant, el gener de 1367. En aquesta data el batlle i notari de Palau-sator, Berenguer de Vallosera, va comprar a un formenter barceloní un esclau moro, anomenat Mussa, ferit del braç esquerre. Mussa, sens dubte rebel, ja havia fugit el desembre següent (Hernando Delgado 2003: 386-387, doc. 299). No en sabem res, del que li devia passar, però vull cloure aquest relat amb el crit de llibertat d'aquell català ocasional de nom Mussa.

4. Vegeu el relat autobiogràfic d'aquest alfaquí de Fes, en àrab i en una traducció castellana d'època moderna, a Epalza (1982-1983).

5. AHG, Notaria de Torroella de Montgrí, To557, f. 47 v. (1313, novembre, 19), citat a Soldevila (2005: 71).

Convivència i segregació

De tot el que s'ha exposat fins ara sembla que se'n despregui un paisatge idíl·lic, com si el canvi de vasallatge d'un règim islàmic a un de cristià no hagués interferit gens ni mica en la vida quotidiana dels sarraïns. Res més lluny de la veritat. El règim de llibertats que se'ls va concedir, basat en el respecte escrupolós a l'organització pròpia de cada comunitat, amagava una convivència basada en la segregació. L'organització en comunitats diferenciades i autònomes ja presagiava l'evolució posterior.

Les capitulacions acostumaven a preveure el confinament de la població en un espai limitat: la moreria. Va ser la primera de les segregacions: la separació en la residència. L'Església la va reclamar des del primer moment, ja que temia que el veïnatge intoxicqués la fe dels cristians. I també la van sol·licitar algunes aljames, temoroses que un contacte excessiu amb cristians no dugués els seus coreligionaris a l'apostasia.

Tot i així, la separació en la residència mai va ser senzilla. A Lleida, per exemple, no es va aconseguir una moreria segregada fins a l'any 1445, tres-cents anys després de la presa de la ciutat. Abans d'aquesta data, tot sembla indicar que els sarraïns tendien a viure en alguns sectors concrets de la ciutat, però mai havien arribat a tancar amb portals i forrellats un espai propi dins de la ciutat, com, en canvi, sí que ho havien hagut de fer els jueus.

La conversió d'alguns musulmans va implicar des de ben aviat importants problemes en relació amb la convivència, ja que xocaven dues normes: la prohibició de convivència entre cristians i musulmans i el dret dels conversos a mantenir els seus béns. Els sarraïns, l'Església i les autoritats cristianes es queixaven que visquessin cristians a la moreria, referint-se als conversos, però aquests al·legaven el seu dret a viure a casa seva. Aquest problema fou especialment agut a la ciutat de València, on la moreria pràcticament desaparegué per emigració i conversió dels seus habitants. Els reis ara protegien la moreria, volent-ne expulsar els conversos, ara protegien els cristians que hi vivien, tot confirmant-los el seu dret a conservar la casa. De fet, tots tenien la seva part de raó, però la situació va acabar provocant no pocs aldarulls que, a la llarga, van dur a la desaparició de la moreria.

L'obligació de residència diferenciada s'estenia als sarraïns en trànsit –de viatge–, que havien d'allotjar-

se en al·fòndecs o hostals diferenciats, fins i tot per menjar. De fet, es va perseguir molt que els cristians, especialment els conversos, alternessin amb els sarraïns en cerimònies i àpats. Com que sovint les conversions eren individuals, part de la família seguia sent musulmana i quan se celebraven casaments o altres festes familiars hi eren convidats els conversos, la qual cosa provocava convivències que l'Església i les autoritats cristianes consideraven molt perilloses per a la fe dels neòfits. La documentació mostra, però, que aquestes normes eren transgredides molt sovint.

Collar d'electre i pasta de vidre d'un aixovar femení de la Cova del Tresor (s. XII-XIII, Museu de Mallorca).

El contacte social es perseguia en tots els àmbits. A Elx els mateixos sarraïns van demanar que se'ls prohibís accedir a les tavernes cristianes, ja que els excessos etílics movien bregues que més d'una vegada acabaven malament, especialment per als sarraïns.

Tanmateix, el que realment preocupava els cristians i, sens dubte, també els musulmans, eren els contactes sexuals: les relacions sexuals mixtes. Entre els cristians existia la por que les relacions sexuals poguessin fer trontollar o mixturar les creences dels cristians, de manera que es va optar per una solució radical: es va prohibir tot contacte carnal.

La legislació era duríssima en aquest aspecte, especialment si la relació era entre sarraí i cristiana. Per a aquest cas, els Costums de Tortosa, així com els Furs de València, solament preveien una pena possible, la de mort per a tots dos. A la pràctica, la pena es podia commutar per una multa en diners, i sembla que en ocasions la Corona va aprofitar les acusacions contra sarraïns com una font d'ingressos extraordinària. Quan la relació era d'un sarraí amb una prostituta cristiana,

també s'aplicava la pena de mort al sarraí. En canvi, quan la relació era entre sarraïna i cristià, les penes variaven segons el lloc, però la tendència general era convertir la sarraïna en esclava i vexar públicament el cristià, tot i que a la pràctica rarament s'aplicava cap càstig als cristians.

En aquest sentit es va donar al monestir de Rueda, a Aragó, un cas que mereix ser comentat. Davant certes dificultats econòmiques d'aquesta comunitat monàstica, el rei Pere el Cerimoniós va concedir al monestir que durant tres anys les sarraïnes que cometessin actes sexuals amb cristians esdevinguessin esclaves del monestir. D'aquesta manera el monarca volia ajudar la comunitat a restaurar l'església, ja que les esclaves es podien vendre a un bon preu. Tanmateix, poc després el rei va haver de rectificar quan se'l va informar que les sarraïnes acusades i convertides en esclaves eren culpables de dormir amb monjos. I és que el privilegi era un negoci rodó, els monjos tenien concubines i a sobre, després, les podien esclavitzar i vendre com a esclaves (Ferrer i Mallol 1987: 26-27 i 280-281, doc. 70).

La segregació, però, podia arribar a donar casos colpidors. El 1401, a Alzira, un cristià de nom Antoni Safàbrega va declarar en el seu testament que, feia quatre anys, havia tingut relacions amb una sarraïna, Axa, ja difunta, de les quals hauria nascut un fill, Mahomet, que ara vivia amb el seu pare musulmà, Adambaix. Aquesta confessió en el testament fou suficient perquè Bernat Safàbrega, el presumpte avi del nen –pare del cristià que havia testat– reclamés que se li lliurés el seu nét. I el més increïble és que el batlle d'Alzira, Miquel Vendrell, va prendre Mahomet al seu pare i el va donar al suposat avi. El pobre pare va reclamar al rei, ja que temia que l'avi no bategés el nen i aleshores ja l'hauria perdut per sempre més, encara que s'acabés demostrant que era fill seu, atès que la conversió al cristianisme era un camí sense retorn (Ferrer i Mallol 1987: 27-28 i 367-368, doc. 148). No sabem com va acabar la història, però sens dubte aquest cas reflecteix que la segregació tenia conseqüències quotidianes.

Tot i les prohibicions, els contactes interconfessionals es donaven. De fet, la repetició de normes contràries a la convivència confirma que, malgrat les prohibicions, les dues comunitats compartien experiències. En aquest context, la pressió de l'Església i la influència d'una nova visió del món excloent i uniformitzadora, nascuda d'una òptica cristiana més intransigent, van dur finalment a la imposició de distintius. Inicialment, les tradicions en el vestir eren suficientment diverses per evitar que un sarraí es pogués confondre amb un cristià, però amb el pas dels anys els sarraïns van començar a adoptar la vestimenta cristiana. Això va fer que des de les autoritats s'imposessin elements diferenciadors externs. Un dels primers fou l'obligació d'un pentinat específic per als musulmans. La forma d'aquest pentinat, però, va variar amb el temps; així, per exemple, als Costums de Tortosa s'obligava els musulmans a portar els cabells tallats en rodó i a dur barba, mentre que al segle XV a Lleida, per les Ordinacions de la reina Maria, es va imposar el pentinat anomenat «amb garseta», amb la clenxa al mig (Ferrer i Mallol 1987: 43-55; Mutgé i Vives 1992: 76-77). Fins i tot les Corts catalanes es van ocupar d'aquest aspecte: un capítol de les Corts de Lleida de 1301 ordena que tots els sarraïns francs de Catalunya portin els cabells «cercenats e toltos en redon o en cercle», per tal que se'ls identifiqui visualment entre cristians.⁶ Sembla, tanmateix, que a la pràctica aquestes normes no foren respectades, com a mínim no ho van ser fins a finals de l'Edat Mitjana. Tampoc devien ser massa respectades les normes que afectaven el vestit. La norma més habitual era fer dur una màniga de color groc o una cinta de color groc en una de les mànigues, de manera que es pogués identificar els sarraïns externament i de lluny.

Més amunt he comentat que dos foren els drets fonamentals més importants atorgats als sarraïns: la llibertat de culte i la llibertat de moviment. Tot i que no s'arribaren a abolir, aquests drets amb el pas del temps els foren progressivament retallats. La llibertat de culte mai fou prohibida, però les pressions de l'Església van aconseguir distorsionar en moltes ocasions aquest dret. Així, per la pressió dels nous ordes mendicants, el 1243 els sarraïns van ser obligats a escoltar les prediques de franciscans i dominicans: si un predicador anava a una moreria, podia exigir a les autoritats que tots els sarraïns s'apleguessin a escoltar-lo.

6. *Constitucions de Catalunya. Incunable de 1495, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988, f. 19 r. (p. [105]).*

Tanmateix, sembla que els sarraïns no temien gaire aquestes prèdiques. El seu temor estava més en els batejos forçats fruit d'aldarulls i revoltes. De fet, la conversió final, al segle XVI, de tots els sarraïns en cristians, fou conseqüència en molts llocs de conversions forçades. A València foren les Germanies les que obligaren tots els sarraïns a convertir-se. La conversió, des de l'òptica cristiana, malgrat fos forçada i no voluntària, era irreversible. De fet qualsevol intent de retorn a la fe islàmica per part d'un convers era delictes d'apostasia i podia ser perseguit per l'Església.

Inicialment la situació no era favorable a la conversió, ja que en aquests casos els tribunals sarraïns aplicaven les penes per apostasia i els conversos perdien tots els seus béns. Tanmateix, les autoritats cristianes obligaren a variar aquesta pràctica, tot i que, en fer-ho, contravenien els privilegis dels musulmans. Des de l'òptica cristiana no es podia permetre que la conversió fos penada. Tanmateix, els nobles valencians, per exemple, eren favorables a mantenir aquestes penes, ja que així evitaven la conversió dels seus vassalls, i és que resulta que els vassalls sarraïns pagaven més impostos que els cristians.

Malgrat el compromís de respecte al culte, la conservació de les mesquites sempre va provocar problemes, especialment quan les mesquites acabaven enmig de barris cristians, per moviments de població. En canvi, a la inversa, quan una església s'aixecava enmig d'una moreria, els musulmans no hi podien fer res. Altres pràctiques també provocaren problemes, com la crida de l'oració –la salà– realitzada pel muetzi des del minaret, que va arribar a ser prohibida. La crida amb l'anafil o trompeta, pràctica actualment desapareguda entre els musulmans però comuna entre els andalusins, també fou perseguida en certs moments. Tots els problemes venien de les queixes dels cristians que trobaven molest i fins i tot insultant que es cridessin obertament els noms de Déu i Mahoma. Les festivitats setmanals i les altres celebracions religioses també provocaven conflictes. Als cristians els molestava que el diumenge els sarraïns treballassin i fessin sorolls que els destorbaven mentre eren a l'església. A poc a poc es van anar multiplicant petites normes que obligaven els sarraïns a descansar els diumenges i les festes religioses cristianes, o a traslladar els obradors lluny de les esglésies, etc.

La llibertat de moviments de què havien gaudit inicialment també es va veure minvada amb el pas dels

anys. En l'àmbit intern de la Corona d'Aragó les limitacions foren menors, excepte quan el moviment implicava un canvi de residència. En aquest darrer cas, la permissivitat inicial es va convertir en prohibició quan la despoblació d'algunes moreries va fer témer als seus senyors que podien quedar-se sense vassalls. Per contra, per sortir fora dels territoris de la Corona d'Aragó, de seguida es va establir l'obligació de tramitar una llicència: un permís de sortida avalat amb una fiança per si no es complia l'obligació de tornar. Aquestes llicències eren necessàries per dedicar-se al comerç, però també per anar de peregrinació a la Meca. De fet, gràcies a aquestes llicències ha quedat constància que força musulmans catalanoaragonesos complien el precepte del *hajj* o romiatge a la Meca.

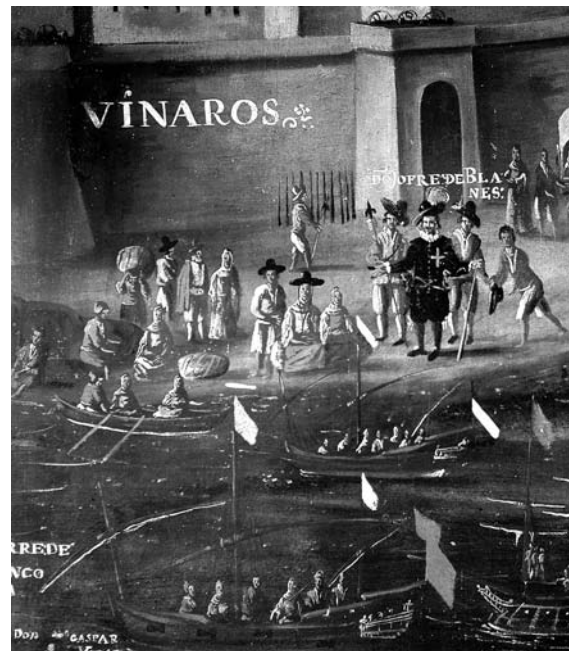

Proclama per a la sublevació de les aljames sarraïnes, redactada per un tal Alí al-Barmuní de Barcelona (1407-1417, Instituto de Filología (CSIC), ms. àrab 101, f. 2r).

Tot i que la llibertat de moviments incloïa el dret a emigrar quan es volgués, amb el temps es van anar posant traves a l'emigració. En aquest aspecte confluien dos interessos contraposats: per un costat l'ideal cristià d'aconseguir un país sense sarraïns; per l'altre, els interessos dels nobles que tenien vassalls sarraïns i temien que l'emigració els deixés les senyories buides i, per tant, temien perdre la seva font d'ingressos. Els nobles, doncs, feien pressió per limitar l'emigració –fins i tot aconseguiren prohibir-la a València– mentre, per altra banda, l'afavorien certa visió cristiana del món i el mateix rei, que n'obtenia uns bons ingressos, ja que els emigrants pagaven moltes taxes per tal de poder sortir. Justament l'elevat preu de l'emigració legal va fer créixer l'emigració clandestina, molt perillosa. De fet, tota emigració resultava molt arriscada, ja que els emi-

grants, encara que gaudissin de la protecció del rei, estaven exposats als perills dels saltejadors i els pirates. Els casos documentats d'emigrants assaltats són molt nombrosos. Finalment, tampoc la instal·lació en el país d'acollida no era fàcil i, de fet, no són pocs els casos d'emigrants que retornen a casa al cap d'uns anys. En aquest sentit es pot citar el cas del sarraí resident a Girona, escultor d'ofici, anomenat Abdolmelic Moli-gelli, el qual va emigrar clandestinament a terres sarraïnes, però després va decidir tornar; va demanar llicència al rei i aquest la hi va concedir (Ferrer i Mallol 1987: 207 i 229, doc. 19).

Els canvis que hem descrit respecte als drets inicialment concedits, la segregació entre comunitats que s'anà accentuant amb el pas del temps, així com la cada cop més forta pressió cristiana per a la conversió i l'«eliminació del problema mudèjar» –per dir-ho així–, van fer que les comunitats sarraïnes s'anes-sin aïllant progressivament més i més del seu entorn. Així, en molts casos les aljames es van anar despo-blant, sobretot a les grans ciutats com Lleida, Tortosa, València o Alacant. En les zones rurals, com els pobles de la riba de l'Ebre, les aljames van quedar com fossilitzades. Normalment, tot i que coneixien el català, els sarraïns van romandre fidels a l'àrab andalusí, especialment en els pobles on la població era exclusivament sarraïna. I això fins que, a principis del segle XVI, se'ls va obligar a convertir-se, i fins i tot després. Tot plegat va provocar que les conversions del segle XVI, que aparentment havien solucionat el «problema sarraí o mudèjar», en creessin un de nou, el «problema morisc», és a dir el d'aquells musulmans que havien estat obligats a convertir-se al cristianisme. En força ocasions, especialment en pobles on eren majoritaris, varen romandre secretament fidels a la seva fe, però fins i tot quan les conversions van ser sinceres, els cristians d'antic mai no els van arribar a assumir com a coreligionaris en igualtat. El conflicte es va perllongar durant tot el segle XVI, fins que el 1609 es va promulgar l'expulsió dels moriscs. L'expulsió, duta a terme entre 1609 i 1614, va ser un desastre econòmic, però sobretot va ser un desastre humà. Més de 117.000 valencians van ser foragitats de la seva terra, a Aragó van ser-ho més de 60.000, a Catalunya la xifra va ser molt més petita, poc més de 4.000, però en alguns pobles va ser tota la població la que va ser obligada a emigrar, com a Benissanet o a Miravet.

Pere Oromig i Francisco Peralta, *Embarcament dels moriscos al port de Vinaròs (1612-1613, Col·lecció de la Caixa d'Estalvis de València, Castelló i Alacant, Bancaixa).*

El 1614, amb l'expulsió dels darrers moriscs, es tancava un cicle que havia començat molts segles abans. Al principi d'aquest article he comentat que Catalunya va néixer en relació amb l'islam i va créixer sobre l'islam. És ben cert, però, que l'islam també va viure dins Catalunya. Hi va viure des de 1148 i 1149 fins a 1614, és a dir durant gairebé 600 anys. Si, com diu una frase que s'ha fet cèlebre, entenem per catalans tots aquells que viuen i treballen a Catalunya, durant gairebé 600 anys va haver-hi catalans que es van dir Abdalà, Mussa, Mahomet, Ibrafim, Saat... i catalanes de nom Àixa, Suhra, Fàtima, Salima, etc.

És cert que potser per als catalans de l'època –per als catalans cristians, és clar– els sarraïns no eren plenament catalans. De fet, els mateixos musulmans catalans mantingueren en moltes ocasions els seus trets diferencials, per exemple tot conservant la seva llengua. Però també és ben cert que, com a mínim a Catalunya, els sarraïns i les seves aljames foren sempre molt fidels a la Corona, de la qual sovint depenien, i la qual mai en va sospitar; fonamentadament, cap voluntat quintacolumnista ni cap col·laboracionisme amb l'islam exterior. És en aquest sentit que crec fonamentat afirmar, com diu el títol d'aquest article, que Abdalà, com molts altres noms àrabs islàmics, és també, sens dubte, un nom català.

Bibliografia citada

- BURNS, Robert I., 1973: *Islam under the Crusaders. Colonial Survival in the Thirteenth-century Kingdom of Valencia*, Princeton: University of Princeton.
- CIFUENTES, Lluís, FERRAGUD, Carmel, i GARCIA BALLESTER, Luis, 1999: «Els manescals i l'art de la menescalia a la Corona d'Aragó durant la Baixa Edat Mitjana», a *Història de la ramaderia i la veterinària als Països Catalans (IV Col·loqui d'Història Agrària (maig del 1997))*. Actes, Barcelona: Centre d'Estudis Històrics Internacionals, 75-98.
- EPALZA, Mikel de, 1982-1983: «Dos textos moriscos bilingües (àrab i castellano) de viatges a Oriente (1395 y 1407-1412)», *Hesperis-Tamuda*, 20-21, 25-112.
- FEBRER ROMAGUERA, Manuel Vicente, 1986: «Los Bellví. Una dinastía mudéjar de alcaldías generales de Valencia, Aragón y Principado de Cataluña», a *Actas del III Simposio Internacional de Mudejarismo (Teruel, 20-22 septiembre 1984)*, Terol: Instituto de Estudios Turolenses.
- FERRER i MALLOL, Maria Teresa, 1987: *Els sarrains de la Corona catalano-aragonesa en el segle XIV. Segregació i discriminació*, Barcelona: Institució Milà i Fontanals.
- FERRER i MALLOL, Maria Teresa, 1988: *Les aljames sarraines de la Governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona: Institució Milà i Fontanals.
- GUICHARD, Pierre, 1988: *Un señor musulmán en la España cristiana: el «ra'is» de Crevillente (1243-1318)*, Alacant: Cooperativa Ind. Obrera de Arlés.
- HERNANDO DELGADO, Josep, 2003: *Els esclaus islàmics a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs. De l'esclavitud a la llibertat (s. XIV)*, Barcelona: Institució Milà i Fontanals.
- MAILLO SALGADO, Felipe, 1988: «Acerca del uso, significado y referente del término 'mudéjar'. Contribución al estudio del medioevo español y de su léxico», a *Actas del IV Congreso Internacional Encuentro de las Tres Culturas (Toledo, 1985)*, Toledo: Junta de Comunidades Castilla-La Mancha, 103-112.
- MUTGÉ i VIVES, Josefa, 1992: *L'aljama sarraina de Lleida a l'edat mitjana. Aproximació a la seva història*, Barcelona: Institució Milà i Fontanals.
- ORTEGA PÉREZ, Pascual, 2000: *Musulmanes en Cataluña. Las comunidades musulmanas de las encomiendas templarias y hospitalarias de Ascó y Miravet (siglos XII-XIV)*, Barcelona: Institució Milà i Fontanals.
- ROMANO, David, 1976: «Musulmanes residentes y emigrantes en la Barcelona de los siglos XIV-XV», *Al-Andalus*, 41.1, 49-86.
- RUZAFÀ GARCÍA, Manuel, 1995: «Alí Xupió, senyor de la moreria de València», a R. Narbona, F. Garcia-Oliver, E. Cruselles, M. Ruzafa, P. Viciano, J.M. Cruselles i V. Vallés, *L'univers dels prohoms (Perfils socials a la València baix-medieval)*, València: Tres i Quatre, 137-173.
- SALICRÚ i LLUCH, Roser, 2002: «Mudéjares y cristianos en el comercio con Berbería: quejas sobre favoritismo fiscal y acusaciones de colaboracionismo mudéjar, una reacción cristiana a la defensiva», a *Actas del VIII Simposio Internacional de Mudejarismo: De mudéjares a moriscos: una conversión forzada (Teruel, 1999)*, Terol: Centro de Estudios Mudéjares, 283-301.
- SERRANO DAURA, Josep, 2000: «La Carta de Seguretat dels sarrains de Tortosa, de 1148», a J. Serrano Daura (ed.), *Les Cartes de Població cristiana i de seguretat de jueus i sarrains de Tortosa (1148/1149)*, Barcelona: Universitat Internacional de Catalunya, 105-150.
- SOLDEVILA i TEMPORAL, Xavier, 2005: «El Montgrí i les illes Medes a l'edat mitjana», *Papers del Montgrí*, 26, 47-96.
- THALER, Donald F., 1973: *The Mudejars of Aragon during the Twelfth and Thirteenth Centuries*, Princeton: University of Princeton.
- VIRGILI, Antoni, 2001: «Ad detrimentum Yspanie». *La conquesta de Turt_a i la formació de la societat feudal (1148-1200)*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona / València: Universitat de València.

Narracions pietoses islàmiques en llengua castellana i cal·ligrafia àrab, procedents d'Aitona (s. XVI-XVII, Lleida, Biblioteca Pública).